



ספטמבר 2003

תלמידי מחקר בישראל

1. מבוא

בישראל לומדים כ-180 אלף סטודנטים באוניברסיטאות, במכללות ומוסדות אחרים להשכלה גבוהה. כ-40 אלף מהם הנם סטודנטים לתארים מתקדמים, 33 אלף לתואר שני וכשבעת אלפים לתואר שלישי. לנוכח התרחבות ההשכלה הגבוהה ועל רקע ההתפתחות המדעית והטכנולוגית גדל בהתמדה מספרם של תלמידי תואר ראשון הממשיכים ללמוד לתארים שני ושלישי. חלק מזערי מבעלי התואר השלישי מתקבל (לאחר פוסט דוקטורט) כאנשי סגל אקדמי בכיר באוניברסיטאות. הרב המכריע משתלב בעיצוב דמותה התרבותית והחברתית של המדינה ובתחומים עתירי ידע, כגון התעשיות הביטחוניות ותחומי ההייטק והביוטכנולוגיה החיוניים לקיומה של מדינת ישראל.

הסטודנטים לתואר שלישי ומרבית הסטודנטים לתואר שני משתלבים במהלך הלימודים במחקר מדעי בתחומם. רב המוסדות להשכלה גבוהה בעולם תומכים בתלמידי המחקר, כדי לאפשר להם להקדיש את רוב זמנם למחקר וללימודים. באוניברסיטאות בהן מתקיימים לימודים לתואר ראשון מועסקים חלק מתלמידי התארים המתקדמים בהוראה, תרגול, הדרכה במעבדות ובדיקת תרגילים ועבודות. בישראל מועסקים כ-20% מתלמידי המחקר כסגל אקדמי זוטרי. חלק קטן מתלמידי המחקר מקבל מלגות המוענקות על ידי האוניברסיטאות על בסיס הצטיינות בלימודים.

מטרת סקירה זו לתאר את התמורות בהיקפי ההעסקה והענקת המלגות לתלמידי מחקר בהשוואה לשנים קודמות, וביחס לנעשה בעולם המערבי.

2. רקע היסטורי

עם הקמת האוניברסיטה העברית בירושלים בשנת 1925 הושם דגש על טיפוח הדור הבא של חוקרים ומרצים באקדמיה. תלמידי המחקר - הסטודנטים לתואר שני ושלישי, שולבו במחקר ובהוראה בכל הפקולטות במסלול העסקה אקדמי בדרגות זוטרות של מדריך או אסיסטנט, וזכו לאותן זכויות סוציאליות ואקדמיות כחברי הסגל הבכיר עם ההבדלים היחסיים. במכון ויצמן בו לא מתקיימת הוראה לתואר ראשון אומץ המודל האמריקאי של מלגות קיום לתלמידי מחקר.

ב-1974 הוגדר מסלול "עוזר הוראה" לתלמידים לתואר שני, לצד "מדריך-אסיסטנט" לתואר שלישי. שני מסלולי ההעסקה אלו יושמו בכל האוניברסיטאות כצורת העסקה יחידה עד-1984.

בשנת 1984 האוניברסיטאות חיפשו ומצאו דרך לחסוך בעלויות ע"י הורדת שכר וצמצום העסקת סגל אקדמי זוטרי. בתוך 3 שנים בוטלה העסקת התלמידים לתארים מתקדמים.



במקומם ניתנו מלגות בגובה השכר. הזכויות הסוציאליות והתוספות הנלוות בוטלו. תלמידי תארים מתקדמים הועסקו לתקופות קצרות במגוון צורות העסקה, בעיקר כ – "מורים מן החוץ" ללא זכויות סוציאליות ופוטרו מדי קיץ ללא פיצויי פיטורים. מרבית תלמידי המחקר גם נדרשו, בניגוד לחוק, לבצע מטלות שהן בגדר עבודה בתמורה לקבלת המלגה.

ארגוני הסגל האקדמי הזוטר דרשו להשיב את המצב לקדמותו, ללא הצלחה. על אף חברותם במועצה המתאמת של ארגוני הסגל האקדמי, לצד ארגוני הסגל האקדמי הבכיר, מצבם של תלמידי התארים המתקדמים המשיך להתדרדר בהדרגה. ארגוני הסגל האקדמי הזוטר הצטרפו ב- 1994 לשביתת המרצים הגדולה בתקווה להסדרת מעמדו של הסגל הזוטר. בתום השביתה זכו הבכירים בתוספות שכר נדיבות. מצבו של הסגל הזוטר נותר כשהיה ונציגיו אף סולקו מהמועצה המתאמת של ארגוני הסגל האקדמי באוניברסיטאות. כתוצאה מכך הוקם בשנת 1995 "הפורום המתאם" כארגון גג של ארגוני הסגל הזוטר בישראל.

בסוף 1996 פגו הסכמי השכר של הסגל הזוטר ועל רקע סחבת שנקטו האוניברסיטאות הכריז "הפורום" על עיצומים, בדרישה להיכנס למו"מ על תנאי שכר נורמטיביים. לאחר שלושה חודשים של סחבת במו"מ, הכריז "הפורום" על שביתה כללית של ארגוני הסגל האקדמי הזוטר בכל האוניברסיטאות.

בתום חמישה חודשי שביתה הושג הסכם לתקינה ארצית שעקרו חזרה לדפוסי ההעסקה הנורמטיביים: תלמידי תארים מתקדמים יועסקו במשרה חלקית בהוראה ויקבלו שכר ותנאים סוציאליים בהתאם להיקף ההעסקה. מסטרנט יועסק בתקן "עוזר הוראה" למשך 10 חודשים כל שנה, ודוקטורנט "כמדריך-אסיסטנט" למשך 12 חודשים כל שנה. בנוסף יעניקו האוניברסיטאות מלגות סיוע בהתאם לשיקולים אקדמיים כמקובל במוסדות אקדמיים בעולם. יישומו של ההסכם נפרש ע"פ מספר שנים כדי לאפשר לאוניברסיטאות להיערך לכך תקציבית.

מאז תחילת 1998 פועלים ארגוני הסגל האקדמי הזוטר ליישומו המלא של ההסכם בכל האוניברסיטאות.

3. מצב נוכחי

לנוכח הקיצוצים במערכת ההשכלה הגבוהה, מסתמנת מגמה של קיצוץ בעלויות ופגיעה בסגל האקדמי הזוטר. אוניברסיטאות מעוניינות להשתמש בסגל הזוטר ככוח הוראה איכותי, רענן וזול, אבל אינן רוצות לשלם עבור זאת. אוניברסיטת ב"ש הגדילה לעשות ובמשך שנים מלאו תלמידי תואר שני ושלישי מטלות של הוראה וקיבלו בתמורה שכר משולב במלגה, וזאת בניגוד לחוק. כתוצאה מכך עלתה דרישה של מס הכנסה להטיל מס על המלגות.



נושא המלגות עלה בדיונים בין מס-הכנסה וועד ראשי האוניברסיטאות ששכר את שרותיו של עו"ד פרופ' יעקב נאמן מטעם האוניברסיטאות. הנושא עלה גם בתקשורת והוביל לדין בועדת החינוך של הכנסת ב-1 במאי 2002.

הועדה דחתה את דרישת מס הכנסה למסות מלגות, וביקשה ממס הכנסה לשקול מחדש את עמדתו, ובכל מקרה לידע את ועדת החינוך אם יוחלט על מיסוי. מאז אמנם לא הועלתה דרישה גורפת למיסוי מלגות או ניקוי מס במקור, אולם אט-אט מצטברות על שולחנו פניות של מלגאים בעבר ובהווה, שחויבו במס על מלגות במסגרת תאומי-מס.

המוסדות האחרים לא הרחיקו לכת כמו אונ' ב"ש, ושמרו על הבחנה ברורה בין העסקה הכוללת מתן תנאים סוציאליים, ומעוגנת בהסכמי שכר עם הארגונים השונים, לבין הענקת מלגות הניתנות על ידי האוניברסיטאות על פי קריטריונים אקדמיים כמקובל במרבית האוניברסיטאות בעולם.

לאור המשבר והקיצוצים במערכת ההשכלה הגבוהה, המשיכו הנהלות האוניברסיטאות לחפש "דרכים יצירתיות" לצמצם את עלויות העסקת הסגל הזוטר.

האוניברסיטאות פועלות בשני כיוונים מנוגדים:

מחד, כל אוניברסיטה מעוניינת למשוך את הטובים ביותר כדי שימשיכו לתואר שני ושלישי. לצורך כך כל אוניברסיטה מתחרה באחרות על ליבו של הסטודנט, תוך הבטחות למלגות נדיבות והעסקה בהוראה. הדבר נעשה במודעות מאירות עיניים בעיתונים, במסגרת "יום פתוח" המתקיים באוניברסיטאות, ובהבטחות אישיות של החוקרים לתלמיד המיועד. בכל אוניברסיטה לומדים סטודנטים לתואר שני ושלישי שנשבו בקסמו של המוסד המכובד בו הם שוקדים על המחקר במסגרת לימודיהם, וחלקם גם עוסק בהוראה. סטודנטים אלה, נמצאים במערכת מתוקף ההבטחות שנתנו להם למלגות ולהעסקה.

מאידך, האוניברסיטאות הסובלות ממצוקה תקציבית מעוניינות גם בסטודנטים חדשים, (עבורם הן מתקצבות מות"ת) וגם בהמשך המחקר והלימודים של הוותיקים, מהם מצפים לסיים את לימודיהם בהקדם, ולפנות מקום לחדשים. מאחר והאמצעים שבידי האוניברסיטאות מוגבלים, מנצלות האוניברסיטאות את היות הוותיקים "שבויים של המערכת" שהרי תלמיד לתואר מתקדם לא יפסיק את לימודיו אחרי שנים של השקעה. וכך מקצצים בהעסקה ובמלגות של תלמידים ותיקים בכדי לפתות ולרכוש בכסף זה תלמידים חדשים. בנוסף, נוקטות האוניברסיטאות באמצעי נוסף לפגיעה בסגל הזוטר -- החמור והמדאיג מכולם -- ניסיונות חוזרים ונשנים לניצול סגל זוטר ע"י הטלת עבודה נוספת עליהם בעבור אותו שכר ואף בעבור שכר פחות. בכך מקוות האוניברסיטאות לשחוק את שכרם ומעמדם של חברי סגל זוטר, לאלצם לעבוד בכל תנאי ובהעדר ביטוח וזכויות סוציאליות.

רוב תלמידי המחקר הם אנשים צעירים ומוכשרים ולרובם יש בפירוש לאן ללכת. המציאות הכלכלית והביטחונית בארץ אינה מקלה על תלמידי המחקר. נטל המילואים וקשיי הקיום בצמצום רב לאורך שנות לימוד ומחקר רבות נותנים אותותיהם. רבים גוררים את לימודיהם



במשך שנים רבות. חלקם מוותרים על המשך לימודים בגלל מצוקה כלכלית ופונים לשוק העבודה. רבים עוזבים לאוניברסיטאות שמעבר לים ונשארים שם. כך מאבדת מדינת ישראל את היתרון היחידי שנתר לה - ההון האנושי.

4. סיכום

המגמה של האוניברסיטאות לצמצם בהעסקת סגל זוטרי נמשכת זו השנה השלישית ברציפות. בממוצע ארצי פחתה העסקת סגל אקדמי זוטרי בכ-30%. הקף המלגות לתלמידי מחקר קטן, ומוסדות רבים מקצצים במלגה, ו"שולחים" את תלמידי המחקר לבקש השלמת מלגה מהמנחה. הכנסתם של תלמידי מחקר מעולם לא הייתה גבוהה אבל אפשרה קיום בדוחק עד השלמת המחקר והלימודים, אלא שכיום זה נעשה יותר קשה, ולחלק מאתנו - בלתי אפשרי.

מסלול המכשולים שמעמידה מדינת ישראל לדור הצעיר של החוקרים ואנשי המדע, כולל נוסף על שכר הלימוד, המילואים, וקשיים בירוקרטיים לרוב, גם מידה רבה של חוסר ודאות. ישראל מתהדרת בהישגיה המדעיים, וברמתם הגבוהה של חוקרים ישראלים. אתרי המידע של האוניברסיטאות הם שיר הלל לטיפוח הדורות הבאים של החוקרים ותרומתם החיונית לכלכלה ולתעשייה. אלא שבניגוד לאוניברסיטאות בחו"ל לא מספקים אתרים אלו כל מידע ממשי.

למי שמעוניין ללמוד לתואר שני או שלישי בארץ אין שום ודאות אם יזכה במלגה, לכמה זמן ובאיזה היקף, לא ברור אם יועסק ועם העסקתו תמשך, וגם לא ברור כמה זמן ימשכו לימודיו. לכן רבים בוחרים באפשרות האחרת - לימודים שקטים ושלווים בחו"ל, בלי מילואים ועם מלגה מובטחת למספר שנים.

במסגרת הכנת סקירה זו שוחחנו עם ישראלים שלומדים בארה"ב, קנדה, אירופה ואוסטרליה על תנאי המחקר והקיום שהם מקבלים. איש מהם לא מצטער שבחר ללמוד בחו"ל ורבים מהם לא מתכוונים לחזור.

המטרה בסקירה זו הייתה להציג תמונת מצב לגבי תלמידי המחקר בישראל. אוכלוסייה זו שרובה עובדים זמניים, נטולי זכויות סוציאליות, המתקיימים בדוחק ומקדישים את רוב זמנם וכשרונם למחקר. מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל למרות משאביה הדלים, צריכה להבטיח שהמינימום הדרוש לקיום תלמידי המחקר באוניברסיטאות ישמר.

הדו"ח נכתב ע"י נעם טל – דובר "הפורום המתאם" ספטמבר 2003